

Фазіла Рузієва,

зав. відділу національної бібліографії

Національної бібліотеки Узбекистану імені Алішера Навої

З історії створення бібліографічних джерел на території Середньої Азії

У статті розкривається історія розвитку бібліографії в Узбекистані. Особлива увага приділяється першим бібліографічним посібникам, автором яких був видатний дослідник-енциклопедист із Хорезма Абу Райхан Беруні (973–1048).

Середня Азія – один із найдавніших осередків культури. Цікаві відомості про бібліотеки, де застосовувалися класифікація і бібліографічні покажчики, ми знаходимо у працях таких видатних діячів науки і літератури, як Абу Алі Ібн Сіна, Абу Райхан Беруні, ар-Разі, Алішер Навої та ін.

Древні друкарські та рукописні матеріали відіграють одну з головних ролей у становленні та розвитку нації, переконливо засвідчують самобутність її культури. З отриманням Республікою Узбекистан незалежності постала потреба по-новому глянути на деякі напрями історичного розвитку нашої держави, на приналежність раніше мало знаних історичних пам'яток до розряду національних духовних цінностей. Основними джерелами для такого дослідження є неоціненні рукописи, стародавні книги, бібліографічні джерела і матеріали.

Стосовно останніх слід зазначити, що й на сьогодні історія розвитку бібліографії в Узбекистані ще не повністю вивчена, хоча, безсумнівно, має багату історію.

За Середніх віків бібліографія в Середній Азії перебувала на початковому етапі свого розвитку. У цей період створювалися роботи, які містили лише деякі бібліографічні матеріали. Тому тут важко говорити про сформовані типи бібліографічних посібників.

Одним із перших учених середньовічного Сходу, бібліографічна діяльність якого набула самостійних ознак і певної науково-практичної

цінності, був видатний дослідник-енциклопедист із Хорезма Абу Райхан Беруні (973–1048 рр.). Вражає розмаїтість наукових інтересів ученого, його глибокі пізнання у галузі астрономії, геології, математики, філософії, ботаніки, медицини тощо. За своє майже 80-річне життя він написав понад 150 творів, із яких до наших днів у першоджерелах дійшло трохи більше 30.

До важливих форм поширення знань Беруні відносив і впорядкування бібліографічних праць учених. Перші кроки в цьому напрямі він робить під час написання книги «Індія», деякі розділи котрої (з 12 по 14), мають бібліографічний характер. Вказані розділи – це своєрідний бібліографічний огляд індійської філософської, релігійної, астрономічної і мовознавчої літератури.

Особливо багато бібліографічною діяльністю Беруні займався в останні десятиліття життя, що стали для нього найбільш плідними. У цей період ним були створені значні і досить відомі праці: «Геодезія», «Індія», «Канон Масуда» та низка менш обсягових робіт. У 1036 р. вчений завершує бібліографічний трактат «Фіхріст» (про книги Мухаммада Ібн Закарії Ар-Разі), що дійшов до нас в унікальному Лейденському рукописі.

Упорядковуючи свою бібліографічну працю, Беруні не випадково зупинився на творах Ар-Разі (помер у 925 р.) – свого великого попередника, талановитого іранського філософа, хіміка, лікаря і натураліста, широко відомого на середньовічному Сході і Заході. Беруні вважав книги Ар-Разі надійним і авторитетним джерелом, тому під час

написання своїх праць часто цитував Ар-Разі, посилався на його твори. Висока оцінка праць Ар-Разі і привела Беруні до думки про упорядкування бібліографічного списку його робіт.

У згаданій бібліографії наведено відомості про 184 твори Ар-Разі. Вони розподілені у певній послідовності: згруповані за науками, тобто за відповідними галузями знання. На першому плані 21-м твором представлена хімія, друге місце відведено медицині, далі йде філософія, математика, астрономія тощо. Достатньо повний список робіт Ар-Разі давав уявлення про його велику наукову спадщину.

Другу половину бібліографічної праці «Фіхріст» становлять власні роботи Беруні, написані ним до 1036 р. Вони є одним із найважливіших джерел для вивчення його творчості. Беруні подає назви 113 власних робіт, котрі розбиті на 13 груп за тематичною ознакою, хоча й не завжди послідовно.

Перша група складається з 18 творів. Вони розкривають загальні питання астрономії. У другій – подано 15 праць з геодезії. Третю групу з 8 робіт становлять «твори, що стосуються математики». Четверта і п'ята групи невеликі, у них подано інформацію про роботи з різних напрямів астрономії. Наступні дві групи (кожна по п'ять назв) об'єднують праці, що мають стосунок до визначення часу і комет. Восьма група складається з 12 різних праць з геометрії, метеорології й астрономії. Дев'ята група представлена 7 назвами виятково з астрології. Найбільшою за кількістю робіт є 10 група, що складається з 13 назв, в основному це перекладні роботи. В 11 групі ввійшло 6 найменувань книг з релігії, у передостанній групі розміщено відомості про книги, укладені у свій час Беруні, списки і чернетки яких на той момент були втрачені. В останній 13 групі названо ті роботи, котрі потребують доповнень.

У кожній із груп не витримано ні хронологічної, ні алфавітної послідовності, що свідчить про загальний, доволі незрілий рівень бібліографії в середньовічну епоху.

Що характерно, Беруні не обмежується перера-

хуванням творів. Опис багатьох робіт вчений супроводжує своєрідними анотаціями, розкриває причини створення тієї чи іншої праці, подає імена людей, на замовлення яких вони написані або кому присвячені.

Енциклопедизм Беруні дає йому змогу аргументувати ті чи інші наукові положення, науково пояснити чи довести справедливості, а то й істинність певної гіпотези, теорії, точки зору, розкрити хибність і необґрунтованість доказів, наведених конкретним автором.

Бібліографічна праця «Фіхріст» не охоплює всіх робіт Беруні, деякі його книги сюди не ввійшли. Хоча «Фіхріст» із погляду сучасних вимог певною мірою недосконалий, проте для свого часу він був великим досягненням у галузі бібліографії.

Вивчення історичних джерел переконує в тому, що на території Узбекистану з найдавніших часів існувала багата духовна культура, невід'ємною частиною якої була бібліотечно-бібліографічна діяльність. Часом рамки цієї діяльності розширювалися або ж, навпаки, різко обмежувалися залежно від загального економічного і культурного зростання чи занепаду тих або інших держав у певні історичні періоди. Проте за всіх часів бібліотеки на території Середньої Азії виконували науково-просвітительську місію, тут трудилися видатні вчені – математики, натуралісти, історики, філологи, тут започатковувалися школи каліграфії і книжкової мініатюри, створювалися списки книг з метою обліку та систематизації окремих книжкових фондів, тобто зароджувалася і набирала сили бібліографічна діяльність.

Список використаної літератури

1. *Ахунджанов, Э.* Письменная культура Средней Азии. – Т.: Из-во народного наследия им. А. Кадыри, 2000. – 112 с.
2. *Кормилицын, А. И.* Рукописные коллекции и библиотеки на территории Узбекистана эпохи средневековья. – Т.: Институт рукописей АН Республики Узбекистан, 1993. – 62 с.
3. *Туропов, М.* Развитие библиографического дела в Узбекистане (1852–1970). – Т.: Фан, 1983. – 128 с.